

A t ö l y e Ç a l ı Ő m a s ı D e ğ e r l e n d i r m e s i

Devlet ve Küreselleşme: Almanya ve Türkiye'den Perspektifler*

Berksoy Bilgin

1 0-11 Temmuz 2003 tarihlerinde Almanya'nın Frankfurt kentinde, Frankfurt Johann Wolfgang Goethe Üniversitesi'nde gerçekleştirilen ve küreselleşme sürecinde devletin dönüşümünü tarihsel materyalist düzlemde ele almayı amaçlayan *Devlet ve Küreselleşme: Almanya ve Türkiye'den Perspektifler* başlıklı bir atölye çalışması yapıldı. Frankfurt Üniversitesi'nden İlker Ataç ve Ulaş Şener'in girişimleriyle, Almanya ve Türkiye'de bu alanda çalışan bir grup öğretim üyesi, araştırma görevlisi ve öğrenci biraraya gelerek, hem alana yeni katkılar sunmaya, hem de akademisyenler arası bir tartışma ortamı yaratmaya çalıştılar. Toplam altı bölümden oluşan toplantının her bölümü, kendi içinde üç alt bölüme ayrılıyordu: Sunumun yapılması, tartışmacı tarafından değerlendirilmesi ve son olarak tüm dinleyicilerin katılımıyla genel bir tartışmanın gerçekleştirilmesi. Bu yöntem etkinliğin genel havasını tipik bir "toplantı" ninkinden farklılaştırdı ve daha katılımcı hale getirdi

* Toplantıda sunulan bildirilerin tam metinlerine ulaşmak isteyenler, bu taleplerini berksoybilgin@yahoo.com adresine bildirebilirler.

1. "Yeni' Bir Kalkınma Siyasal İktisadına Gereksinim Var mıdır? Yapısal Uyum ve Süregelen Kriz Dinamikleri Çerçevesinde Devlet ve Sermayeden Yansımalar"

Konuşmacı: Galip Yalman (Orta Doğu Teknik Üniversitesi)

Moderatör: Emre Arslan (Bielefeld Üniversitesi)

Tartışmacı: Berksoy Bilgin (Boğaziçi Üniversitesi)

Galip Yalman konuşmasına 1980 öncesi dönemde devlet kuramının ihmal edilmiş bir alan olduğunu; 1980’lerde ise, değişen koşullara uyum sağlayabilecek ve aynı zamanda değişimin de temel aktörü olabilecek bir “devlet”in nasıl kurumsallaştırılabileceği sorusunun sorulduğunu belirterek başladı. Yalman’ın sunumundaki temel eleştiri de bu sorunu “yeni” bir siyasal iktisat doktrini üreterek çözmeye çalışan iki önemli yaklaşıma yöneltti: liberal-bireyci ve devletçi -kurumsalcı yaklaşımlar. Liberal-bireyci yaklaşım devletin 1980’lerdeki rolünü açıklarken, serbest piyasa ekonomisi tarafından getirildiği öne sürülen “özgürlükçü” yapının korunup sürdürülmesini savunurken- aynı doktrin içinde Yeni Sağ “küçülmüş devlet” yerine “serbest piyasanın devamlılığını sağlayacak güçlü devlet” nosyonunu koymaktadır -liberal-bireyciliğin ciddi bir eleştirisini yapan devletçi-kurumsalcı yaklaşım ise “artık güçlü, kurumlaşmış bir devlete gereksinim olduğunun tüm doktrinler tarafından kabul edildiği ve bunun da liberalizmin ve piyasa ekonomisinin içine düştüğü paradoksu gün ışığına çıkardığı” iddiasında bulunmaktaydı. Fakat Yalman’a göre, birbirine karşı tezlere sahip görüşler bile, aslında iki kuram da devlet/toplum, devlet/piyasa ilişkisini dışsal bir ilişki olarak ele aldıkları için benzer bir yöntemsel eksiklik taşıyorlardı. Yalman’a göre devlet/toplum ve devlet/piyasa dinamikleri toplumsal gerçekliğe “içsel” olan, toplumsal gerçekliğin değişik biçimleri olarak düşünülmeliydi. Yalman yine ihmal edildiğini söylediği sınıf ve sermaye grupları kategorilerini analizinin merkezine koyarak, “sınıf” kavramının sabit bir ekonomik kategori olarak görülmemesi gerektiğini; “sermaye”yi ise hem dikey hem yatay olarak entegre olmuş ve çok çeşitli çıkarlara sahip gruplardan oluşmuş bir bütün olarak kabul ettiğini belirtti.

Bu yöntemsel çerçeveye neoliberal dönemde Türkiye’deki devlet-sermaye grupları ilişkisini oturtan Yalman’ın temel iddiası, 1980’lerin sonundaki finansal liberalleşme ile birlikte değişen ekonomi politikaları çerçevesinde Türkiye’de devletin dönüşümünün sermaye gruplarının rol ve çıkarlarıyla *içsel ilişkili* olduğu yönündeydi. Sözkonusu olan, “sürdürülebilir kriz” eğilimleri ile yeni bir “hegemonik tarihsel blok”un oluşması için şartların yeniden üretilmesi süreci idi. Yalman Türkiye’de “rekabetçi ve ihracat-yönelimli” bir burjuvazinin varolmadığını, sermaye gruplarının ağırlıklı olarak iç pazara dönük üretim ya-

pan, ancak içeride bir kriz eğilimi belirlediği zaman dış pazara üretimi tercih eden bir anlayışa sahip olduklarını ifade etti.

Konuşmanın ardından temel tartışma konularından biri “rekabetçilik” kavramıyla ilgiliydi. Galip Yalman, sermaye gruplarının dış pazarla hiçbir ilişkiye girmediğini ya da Türkiye’de ihracat etkinliğinin olmadığı kastetmediğini; ancak “ihracat yönelimli strateji” ile “ihracata dönük büyüme”yi aynı şey olarak görmemek gerektiğini söyledi. Bir başka tartışma konusu ise, “sermaye grupları” olarak tanımlanan kesimlerin daha detaylı bir analizinin gerekliliği idi. Yalman, artık günümüzde burjuvazinin hem “sanayi-ticaret-finans” gibi klasik ayrımların dışında bölgesel, sektörel vb. bazda, hem de sözü edilen klasik kategoriler arasındaki ilişkiler göz önünde tutularak incelenmesi gerektiğini belirtti.

Yöntemsel olarak Yalman’ın bildirisi içsel ilişkiler felsefesi-ne ve Marksist temellere dayandığından, sorulan sorulardan biri de: “Bazı yazarların söylediği gibi Batı’da geliştirilen kavramlarla Batı’dakinden farklı bir gelişim çizgisi izlemiş toplumsal yapıları açıklayabilir miyiz?” idi. Yalman, bu soruya yanıtının olumlu olduğunu söyleyerek, Marksizmin asla “ömrünü tamamlamış” ya da “yetersiz” bir kuram olmadığını, toplumsal yapılar arasında tüm farklılıklara karşın, farklılıklara duyarlı ortak bir çerçeve geliştirmenin mümkün olduğunu vurguladı.

2. “Devletin Uluslararasılaşması:

Materyalist Devlet Kuramının Sorgulanması”

Konuşmacı: Joachim Hirsch (Frankfurt Üniversitesi)

Moderatör: Oğuz Topak (Ankara Üniversitesi)

Tartışmacı: Demet Dinler (Orta Doğu Teknik Üniversitesi)

Joachim Hirsch’in konuşması, 1970’lerde Almanya’daki “devlet türetme tartışması”na gönderme yapıyordu. Kendisi de bu tartışmanın taraflarından biri olan Hirsch, konuşmasının ilk bölümünde devlet türetme ekolünün temel öncüllerine değindi.¹ Devletin materyalist bir kuramını geliştirmenin kendi başına somut analiz yapmak için yeterli olmadığını ileri süren Hirsch’e göre “kapitalizmin siyasal biçimi otomatik olarak somut bir kurumsal düzenlemeye” işaret etmemekteydi. Devlet aygıtının somut olarak şekillenmesini daha iyi anlayabilmek için analizin üretim koşulları, sınıflar ve sınıfsal ilişkiler bağlamında yapılması gerekiyordu. Günümüzde bu somut analiz uluslararası düzlem dikkate alınarak yapılmalıydı. Buradan hareketle

¹ Bu ekolün ayrıntılı bir anlatımı için bkz. Clarke (2003). Tartışmaya temel olan Almanca makalelerin İngilizce çevirileri için bakınız Holloway ve Piccotto (1978).

Hirsch, neo-Gramscicilerin de kullandığı “devletin uluslararasılaşması” kavramına odaklandı.

“Uluslararasılaşma”, Hirsch’e göre üç önemli dönüşüme bağlı olarak gerçekleşmektedir. Birinci dönüşüm, “ulusuzlaştırma”dır (*denationalization*) ki bu, devlet–toplum ilişkisindeki bir değişime işaret etmektedir. İkinci dönüşüm, bildiğimiz anlamdaki “devlet”i bir tür “arabulucu devlet”e (*negotiating state*) dönüştürerek, onun yönetsel gücünü azaltan “siyasetin özelleştirilmesi” (*privatization of politics*) sürecidir. Üçüncü ve sonuncusu ise, “siyasi düzenleme mekanizmalarının uluslararasılaşması” - kurumların, örgütlenmelerin ve bunların içindeki ilişki ağlarının uluslararası alanda eskiye göre daha karmaşık bir yapıya bürünmeleri -olarak şekillenmektedir.

Bu sunumun tartışma bölümünde Hirsch’in ve *Alman Devlet Türetme Tartışması*’nın tarihsel önemine değinilerek, devleti ayrı bir aygıt olarak değil, kapitalist toplumsal ilişkiler dolayımında tanımlamanın anlamı vurgulandı. Daha sonra Hirsch’in, küreselleşme sürecinde devletin ortadan kalkması ya da varlığını sürdürmesi ikilemini aşacak şekilde “devletin değişen rolü”nün altını çizmesinin önemli olduğu belirtildi. Bunun yanı sıra küreselleşme sürecinde devletin rolü değişirken yerel grupların sürecin içindeki rolünün ihmal edilmemesi gerekliliğinin altı çizildi. Örneğin Hirsch’in de değindiği Merkez Bankası’nın özerkliğinin nedenleri basitçe ulusal devletin güç kaybetmesinde değil; ülke içindeki (ve uluslararasılaşan) sermaye gruplarının taleplerinde aramak daha anlamlıydı. Bu talepler, Merkez Bankası örneğinde iktisadi karar alma sürecinin, Peter Burnham’ın ifadesiyle, apolitikleştirilmesi ve teknikleştirilmesiydi. Tartışmada ayrıca günümüzde devletin somut dönüşümünü incelerken “toplumsal ilişkilerin bir biçimi” olarak devlet ve “devletin değişen biçimi” arasında bir ayırım yapmanın, analitik açıdan gerekliliğine işaret edildi.

3. “Görelî Özerkliğin Değişen Biçimleri: Eleştirel Perspektiften Küresel Hukuk”

Konuşmacı: Sonja Buckel (Frankfurt Üniversitesi)

Moderatör: Ersin Yıldız (Frankfurt Üniversitesi)

Tartışmacı: Aslı Odman (Bilgi Üniversitesi)

Sonja Buckel’in, değindiği kavramlar açısından Hirsch’in çalışmasıyla önemli paralelliklere sahip olan, sunumunun temel konusu, “hukukun ulusötesileşmesi” (*transnationalization*)

of law) kavramıydı. Buckel'e göre "hukuksal biçim" (*legal form*) toplumdaki somut ilişkilerden soyutlanarak kişisel çıkarlardan bağımsızlaşmakta ve bu süreçte uluslararasılaşmaktadır. Bu durum; sermaye, emek, bilgi ve üretimin ulusötesileşmesi için bir ön şart oluşturmaktadır. Argümanını Birleşmiş Milletler, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Uluslararası Kriminal Mahkeme gibi kurumların uygulamalarından örnekler vererek destekleyen Buckel'e göre "hukukun ulusötesileşmesi", "devletin uluslararasılaşması" ile yakından ilişkilidir. Devletin görelî özerkliğinin "olmazsa olmaz"ı olan "ulusal düzlemde gücü tekelleştirme" süreci kan kaybına uğramış, bu da sosyal pratiğin hukuksal alanda tanınması işleminin uluslararası kurumlara transfer edilmesi vasıtasıyla "hukuksal biçim"i dışsallaştırmıştır.

Buckel'in sunumunun tartışma bölümünde, tartışmacılardan bazıları, hukukun ulusötesi hale gelmesi anlaşılabilir bir süreç olmasına karşın, ulusötesileşme sürecinin halen büyük ölçüde ulus-devletin geleneksel mekanizmaları üzerinden gerçekleştiğini hatırlattılar.

4. "Yeni Bir Finans Merkezli Birikim Rejimine Doğru mu?"

Konuşmacı: Thomas Sablowski (Bilim Merkezi, *Wissenschaftszentrum*, Berlin)

Moderatör: Jens Wissel (Frankfurt Üniversitesi)

Tartışmacı: Ulaş Şener (Frankfurt Üniversitesi)

Thomas Sablowski sunumunda, "hayali sermaye"nin (*fictitious capital*) -hisse senetleri, tahviller, diğer finans piyasası araçları vs. -giderek endüstriyel sermayenin önüne geçtiğini ve bunun "banka merkezli sistem"den piyasa değerlerinin, muhasebe metodlarının ve manipülasyonların giderek önemli bir rol oynamaya başladığı "piyasa merkezli sistem"e doğru bir dönüşümü beraberinde getirdiğini vurguladı. Sablowski'ye göre piyasa merkezli sistemde kârlılık çok önemli bir faktör olduğundan, bunun yarattığı baskı, ücretlerde de aşağıya doğru bir baskıya neden olur. Bunun yanı sıra günümüzde kitle tüketim kanalları doymuş bulunmaktadır ve eşitsizlik giderek önem kazanan sorunlardan biri olmuştur. Sablowski'nin analizinde vardığı sonuç, günümüzde birikimin finans rejiminden çok, "tüketim azlığı" ve "artan eşitsizlik" aracılığıyla yaratıldığı; dolayısıyla da finans merkezli bir birikim modelinden söz etmenin doğru olmadığı yönündeydi.

Sablowski'ye göre birikim süreci halen klasik sömürü kanalları üzerinden gerçekleşiyordu.

Tartışma bölümünde, günümüzde üretim alanını finans alanından ayırmanın mümkün olup olmadığı sorusu, böyle bir ayırıştırma yapmanın anlamlı olmadığı şeklinde yanıtlandı. Bu bağlamda makalenin “üretim” alanını ve birikimin üretimle bağlantısını öne çıkarmasının önemi ile Brenner'den hareketle, ikisini de kapsayan bir analizin gerekliliği vurgulandı. Buna ek olarak, “üretkenlik” faktörünün de incelemenin önemli bir aracı olabileceği belirtildi.

Almanya'da finans sermayesi ile endüstriyel sermaye arasındaki ilişkiler, özellikle toplantıya Türkiye'den katılanlar açısından merak edilen bir soruydu. Yanıt olarak Almanya'da Anglo-sakson ülkelerle karşılaştırıldığında hisse senedine doğru çok fazla bir eğilim olmadığı, fakat bunun son yıllarda bazı değişimlere uğradığı vurgulandı. Özellikle *Deutsche Telekom* gibi büyük devlet şirketlerinin hisselerini yavaş yavaş “halka açmasıyla” ve bu hisselerin borsada satılmaya başlanmasıyla hisse senedi yatırımında bir artış meydana geldiği; ancak borsada son iki yılda yaşanan aşırı düşüş sonrası hisse senetlerine olan rağbetin azaldığı belirtildi. Başka bir değişimin de büyük Alman şirketlerin hisselerini ellerinde tutan sermaye fraksiyonlarının yatırım siyasetinde yaşandığı söylendi. Almanya'da birkaç yıl öncesine kadar, yabancı sermayenin Alman şirketlerini kontrol edebilecek kadar fazla hisse senedi almasını önlemek amacıyla Alman bankaları, büyük Alman firmalarının hisselerini ellerinde tutmayı tercih etmekteydiler. Günümüzde ise artık yabancı kurumsal yatırımcıların Frankfurt Borsası'nda ağırlıklarını giderek artırmaya çalıştıkları; Alman banka ve şirketlerinin de blok halinde birbirlerinin hisselerini tutmaya eskisi kadar önem göstermedikleri belirtildi. Türkiyeli katılımcılar ise, Türkiye'de halen “hissedar sermayesi”nin çok ağırlıkta olmadığını, büyük sermaye gruplarının halen belli başlı ailelerin elinde bulunduğunu, bu anlamda her ne kadar görünüşte “halka açık” şirketler de olsalar fiilen “özel” olduklarını, sadece Türkiye'de değil Latin Amerika'da da benzer bir durum gözlemlendiğini ve dolayısıyla bu durumun “yeni yükselen piyasalar”ın ortak bir özelliği olabileceğini ifade ettiler.

5. “Otoriter Devletçilik ve Sağ Popülizmi”

Konuşmacı : John Kannankulam (Frankfurt Üniversitesi)

Moderatör : Maya Arıkanlı (Marmara Üniversitesi)

Tartışmacı : Zafer Yılmaz (Ankara Üniversitesi)

Günümüz siyasetindeki ağırlığını giderek artıran aşırı sağ popülizmini neoliberalizmin yükselişine bağlayan sunumunda John Kannankulam, Poulantzas'a referansla, devletin günümüzdeki yeni biçiminin, siyasal demokrasi ve temsiliyetin giderek azaldığı bir ortamda, sosyo-ekonomik hayatı tamamen kontrol eden “otoriter bir devlet” olduğunu vurguladı. Bu durum, yasamadan yürütmeye doğru bir güç kaymasını beraberinde getiriyor, bu da temsili demokrasinin otoriter devletçiliğe doğru evrilmesine yol açıyordu. Bu gelişme Kannankulam'a göre, nitelikleri “otoriter devletçilik”in özellikleriyle büyük ölçüde örtüşen aşırı sağ popülizminin de temel dayanağını oluşturuyordu: kitlelere sesleniş, kitle mobilizasyonu ve kıskırtma. Bunun ötesinde, kendini aşırı sağ popülizmde bulan “otoriter devletçi” süreç, kendisi otoriter eğilimlere sahip bulunan neoliberalizmin başarısının önkoşulunu oluşturuyordu. 1990'ların ortalarından bu yana neoliberalizmin genel olarak eleştirilmesi ve sosyal demokraside yeni söylemlerin ortaya çıkması (“yeni işçi sınıfı” [*new labour*] ve “yeni orta sınıf” [*new middle*] gibi) sonucu aşırı sağ popülizmi şekil değiştirmese de gücünü korumaya devam etmiştir. Sonuç olarak Kannankulam'a göre kazançlı çıkan, otoriter eğilimlerini sürdürmeyi başaran neoliberal ideoloji olmuştur.

Kannankulam'a yönelik tartışmada özellikle Poulantzas'la ilgili şu noktalar vurgulandı: Poulantzas'ın “fraksiyonist” analizi, sermayenin fraksiyonları ve hakim sınıflar arasındaki ilişkiler ile bu ilişkilerin üzerinde yapılanan iktidar bloğu ve burjuva hegemonyasındaki çelişkilere odaklanır. Simon Clarke ve Werner Bonefeld'in vurguladığı gibi, sermaye bu çerçevede, ücretli emek ile bir ilişki içinde kurulması temelinde değil de, belli bir takım ekonomik ve siyasi problemlerin sermaye fraksiyonlarında anlaşmazlığa neden olması temelinde çelişkili bir yapı arz eder. Aynı zamanda, sermayenin fraksiyonlara ayrılması sürecinin ideolojik, ekonomik ve siyasi nedenleri ile bunları belirlemek için gerekli olan kriterler ise Poulantzas'ın çerçevesinde açık değildir. Özellikle Poulantzas'ta otoriter devletçiliğin kapitalizmin krizine bir tepki olarak nasıl doğduğu sorusuna yanıt verilmemiştir. Bir başka deyişle, gerekli kurumsal çerçeve kurulmuş olmasına karşın, sermaye-emek ilişkilerine gerektiği gibi odaklanılmamış ve sermaye fraksiyonları arası değişen ilişkilerle sermaye-emek ilişkisinin değişen biçimi ilişkilendirilmemiştir.

Öte yandan Kannankulam'ın makalesinde gönderme yaptığı kavramların bugün birçok ülkedeki siyasi gelişmelerle paralellik gösteren, dolayısıyla da bu gelişmelere ışık tutan kavramlar olduğu söylendi. Özellikle “merkezin aşınması” olarak tanımlanan, anti-neoliberal söylem geliştiren partilerin seçimlerde başarılı olup iktidara geldiklerinde seçmen desteğini kaybetmelerini kapsayan süreç ve aşırı sağ popülizminin başarısı birçok ülke açısından karakteristiktir.

6. “Neoliberal Dönemde Rus Devletinin Dönüşümü”

Konuşmacı: Pınar Bedirhanoglu (Orta Doğu Teknik Üniversitesi)

Moderatör: İlker Ataç (Frankfurt Üniversitesi)

Tartışmacı: Ulrich Brand (Kassel Üniversitesi)

Pınar Bedirhanoglu'nun sunumu, kendisine kadar olan tüm sunumlardaki ağırlıklı olarak kuramsal tartışmaların bir uygulama alanı bulabilmesini sağladı. Bedirhanoglu'nun temel tezi, Rusya'da gerçekleştirilen neoliberal projenin kapitalist sistemin küresel yeniden yapılanmasından bağımsız bir biçimde, sadece iç dinamiklere bakılarak açıklanamayacağı idi. Kurumsalcı yaklaşımın “Rusya'nın sağlam bir kurumsal yapıya sahip olmaması nedeniyle başarısızlığa uğradığı” argümanını eleştiren Bedirhanoglu, Rusya'daki gelişmeleri, uluslararası iktisadi yeniden yapılanma ile doğrudan bağlantılara sahip olan iki unsura, “yolsuzluklara dayanan devlet yapısı” ile “IMF'nin kurucu-düzenleyici rolü”ne bağladı. Bedirhanoglu, Rusya örneğinde IMF'nin bir “iç aktör” olarak işlevini değerlendirerek, “yolsuzluk devleti”ni (*corruption state*) küresel kapitalist çıkarlar ile nomenklatura (SSCB'de, Komünist Partisi üyelerinden oluşan ve kapitalist dönüşüm sürecinde zenginleşen imtiyazlı sınıf) arasındaki bir uzlaşma zemini olarak tanımladı.

Konuşmanın ardından ortaya atılan tartışma konularından biri, Bedirhanoglu'nun “Rusya'daki gelişmeleri, küresel dinamiklerin bir yan ürünü (*by-product*)” olduğunu belirtmesi idi. Gelen eleştiriler üzerine, Bedirhanoglu küresel-ulusal etkileşimini anlamaya yönelik iki yaklaşımın varlığından sözetti. Birincisi, küresel yeniden yapılanmanın ulusal yeniden yapılanma üzerindeki belirleyiciliğine vurgu yapan yaklaşım; ikincisi ise “küresel” olanın içselleştirilmesinin somut mekanizmalarına ve bu bağlamda ulus-devletin aktif rolü üzerine odaklanan yaklaşım. Bedirhanoglu kendisinin ikinci perspektifi tercih ettiğini

belirterek Rusya'da özellikle vergi politikaları kanalıyla devletin devamlı müdahalelerle küresel ve ulusal sermaye grupları arasındaki çıkar çatışmalarını sıkı bir biçimde düzenleme işlevini gördüğünü vurguladı.

Tartışma sırasında ortaya konan bir başka nokta, Bedirhanoğlu'nun bazı kavramlarını kullandığı neo-Gramscici perspektifin temel zayıflıklarından biriyle ilgiliydi: yönetici sınıfların stratejilerini başarıyla analiz ederken alt sınıfları göz ardı etmek. Tartışmacılara göre, bunu değerlendirmeden Rusya'da uzun süren bir sosyalist rejimin ardından kapitalizmin benimsenmesinin nasıl bu kadar kolay olduğunun yanıtını bulmak zorlaşmaktadır. Bedirhanoğlu, neo-Gramscici kavramların çok dikkatli kullanılması gerektiğini belirtti ve somut analiz konusunda bu yaklaşımın yetersizliklerini vurguladı. Daha sonra alt sınıfların olası tepkilerinin geçiş döneminin ilk yıllarındaki karışıklık sayesinde bir anlamda felce uğratıldığını belirtti. Yeltsin, tepkileri engellemek için daima mücadelenin "özgürlük düşmanı" eski komünistler ile "demokrasi ve özgürlük savaşçıları" arasında geçtiği yönünde bir söylemi öne çıkarmıştır. Elbette, tepkisizliğin bir başka nedenini de "şok terapi programı"nın kitleler üzerindeki olumsuz etkisi oluşturmuştur. Bu dönemde kitleler, genellikle temel gereksinimlerini karşılama savaşımı vermişlerdir. Bedirhanoğlu ayrıca Gorbaçov'un -nomenklaturanın reformlara direncini kırmak üzere- geniş kitlelerin siyasal katılımının önünü açmak ve onları aktive etmek için gösterdiği çabaya Yeltsin'in son verdiğini, siyasal katılım fırsatlarının ortadan kalktığını belirtti.

Bir başka tartışma konusu, Bedirhanoğlu'nun Rusya'daki dönüşümü "pasif devrim" olarak tanımlaması etrafında gelişti. Bir eleştiriye göre, Gramsci'nin terminolojisiyle bir pasif devrimden söz etmek için iki çatışan sınıfın varlığı gerekliydi ve Rusya'da böyle bir durum söz konusu değildi. Bedirhanoğlu ise Rusya'daki sürecin bir çeşit "ulusötesi pasif devrim" olarak adlandırılabileceğini söyleyerek, Rusya'daki gözlemlerin Gramsci'nin 19. yüzyıl İtalyası'nda yaptığı gözlemlerden belli farklılıklar taşısa da, yönelimlerde benzerliklerin bulunduğunu, dolayısıyla ortak bir kuramsal çerçeve yakalamanın analizi daha anlaşılır kılmak açısından yararlı olduğu görüşünde olduğunu belirtti. Bedirhanoğlu'nun bu yaklaşımı, Galip Yalman'ın konuşmasındaki farklılıklara duyarlı ortak bir çerçeve vurgusunu tamamlayıcı nitelikteydi.

Sonuç Yerine

Deyim yerindeyse “dolu dolu” geçen toplantıdaki sunumların içerik olarak zenginliğinin yanı sıra, tartışmaların da çok yoğun, açıcı ve verimli geçtiğini söylemek mümkündür. Toplantının ikinci ayağının gelecek yılın sonbaharında Türkiye’de yapılması ve Frankfurt’ta tartışılan kuramsal açılımların karşılaştırmalı analizler, örnek olay incelemeleri ve ampirik bulgularla pekiştirilmesi planlanmaktadır. Organizasyon aşamasında emeği geçenlere ve tüm katılımcılara buradan bir kez daha teşekkür etmeyi bir borç biliyorum.■

Kaynakça

Clarke S., (2003) “Devlet Tartışmaları”, *Praksis*, 9 ve 10.

Holloway, J. ve Piccotto, S., (1978), *State and Capital: A Marxist Debate*, Londra: Edward Arnold.